

УДК 347.9(477):347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.14>

Кочина Олександра Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-5625-8703

Болдирева Вікторія Михайлівна,

доцент МКА,

старший викладач кафедри правознавство

Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID ID: 0000-0003-4502-595X

Москаленко Анжеліка Олександрівна,

здобувачка вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0003-1367-0759

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Постановка проблеми. Відшкодування моральної шкоди є однією з найбільш актуальних проблем на тлі загального визнання людини найвищою цінністю суспільства та обов'язку держави забезпечувати належне виконання її прав і свобод, закріплених у Конституції України. Невизначеність об'єктивних і суб'єктивних факторів та критеріїв для встановлення справедливого розміру компенсацій ще більше актуалізує це питання, оскільки моральна шкода, будучи формою страждань внаслідок фізичного чи психічного впливу, не має об'єктивного кількісного виміру. Це ускладнює ефективне правове регулювання, доказування та визначення адекватної суми, що має відповідати вимогам розумності та справедливості. Дослідження є необхідним для розробки узгоджених механізмів відшкодування, що забезпечать належне відновлення порушених немайнових благ відповідно до національного законодавства та міжнародної практики. Тому, вирішення проблеми є ключовим для реалізації конституційних гарантій та підвищення рівня захисту особистих немайнових прав громадян.

Стан дослідження. Питання процесуальних особливостей розгляду справ про відшкодування моральної шкоди є одним із найбільш дискусійних

у сучасному цивільному процесі. У наукових працях дослідників наголошується, що, попри наявність нормативної бази, закріпленої в Цивільному та Цивільному процесуальному кодексах України, механізм доведення факту завдання моральної шкоди та визначення її розміру залишається недостатньо врегульованим. У фаховій літературі акцентується на складності встановлення немайнових страждань, необхідності об'єктивних критеріїв оцінки та належного розподілу обов'язків доказування між сторонами. Окрему увагу приділено судовій практиці, яка поступово формує підходи до визначення справедливого розміру компенсації та застосування судово-психологічної експертизи. Важливим орієнтиром для національних судів виступає практика Європейського суду з прав людини, що базується на принципі справедливості та пропорційності відшкодування. Водночас у вітчизняній правовій науці зберігається потреба у подальшій уніфікації підходів до процесуального забезпечення ефективного захисту прав осіб, яким завдано моральної шкоди.

Метою статті є комплексний аналіз правових засад відшкодування моральної шкоди в Україні, розкриття ключових умов виникнення зобов'язання (зокрема, наявності шкоди, протиправності,

зобов'язаний довести факт наявності моральної шкоди та причинний зв'язок, тоді як відповідач несе тягар доказування відсутності протиправності та своєї вини (якщо остання є необхідною умовою). Завдання моральної шкоди, попри свою негативну природу, не завжди породжує зобов'язання з відшкодування. Джерелами визначеності змісту цього обов'язку щодо розміру, способу та строків компенсації можуть бути: 1) договір між заподіювачем та потерпілим; 2) рішення суду у разі недосягнення сторонами згоди.

Вирішення питання щодо відшкодування моральної шкоди зазвичай відбувається в рамках судового процесу, де суди досліджують конкретні обставини справи, ступінь та тривалість страждань, психологічний стан потерпілого, винуватість та соціальний статус сторін. Варто зазначити, що відшкодування моральної шкоди носить компенсаційний характер і спрямоване на відновлення порушених немайнових благ. І. А. Коваленко та Н. Ю. Наумович вірно зазначають, що встановлення адекватної та справедливої суми компенсації є складним завданням судової практики, що вимагає ретельного аналізу всіх чинників для забезпечення поновлення порушених прав потерпілого [6, с. 526].

Грошові кошти виступають як універсальний еквівалент для компенсації моральної шкоди, трансформуючи немайнову втрату у загальнодоступний вираз. Водночас, через неможливість точного обчислення такої шкоди за допомогою фінансових шкал або прирівнювання до майнового еквівалента, визначений розмір компенсації є лише ймовірною величиною. Ця сума, хоча б наближено, має слугувати мірою заподіяної моральної шкоди та сприяти відновленню стану потерпілої особи. Відповідно до цього, суд при визначенні компенсації зобов'язаний дотримуватися принципів розумності, справедливості та співмірності. Розмір відшкодування не повинен перевищувати межі, достатньої для розумного задоволення потреб потерпілої особи, та не має призводити до її безпідставного збагачення.

Розглянемо це питання з практичної сторони. У випадках незаконного притягнення до кримінальної відповідальності суди визначили гарантований мінімальний розмір моральної шкоди, виходячи із встановленого законодавством розміру заробітної плати на момент розгляду справи за кожен місяць перебування під слідством та судом. Цей розмір не може бути зменшений. Аналіз рішень Верховного Суду свідчить про обґрунтованість стягнення значно більших сум компенсації за

тяжкі правопорушення [7]. Наприклад, у справах про заподіяння умисного тілесного ушкодження середньої тяжкості (ст. 122 Кримінального кодексу України), що супроводжувалося серйозними наслідками (закрита черепно-мозкова травма, струс головного мозку, перелом), Верховний Суд у постанові від 12 грудня 2018 року у справі № 523/167/17 погодився з висновком про стягнення компенсації у розмірі 50000,00 грн. Це підкреслює необхідність підвищення розміру відшкодування у випадках, коли початково визначена сума (наприклад, 9 000,00 грн) явно не відповідає характеру завданої шкоди, принципу верховенства права та вимогам розумності і справедливості [5].

Варто зазначити, що за загальним правилом компенсація моральної шкоди відбувається одноразово. Виключення щодо одноразової компенсації моральної шкоди може бути передбачено договором або ж нормою закону. Зокрема, ч. 1 ст. 1168 ЦК України допускається компенсація моральної шкоди періодичними платежами, якщо її завдано каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Міжнародна практика вирішення справ із відшкодування моральної шкоди, зокрема рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), ґрунтується на застосуванні критерію справедливої сатисфакції відповідно до статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [8, с. 22–23]. Особливістю моральної шкоди є її неможливість точного обчислення, що вимагає від Суду здійснення оцінки на справедливій основі з урахуванням стандартів, які впливають із його попередньої практики. Важливо, що заявникам пропонується самостійно вказати суму, яка, на їхню думку, була б справедливою, і саме від цієї заявленої суми Суд часто відштовхується, присуджуючи грошову компенсацію, водночас беручи до уваги всі інші елементи критерію справедливості. Критерій справедливості передбачає гнучкий та об'єктивний розгляд з урахуванням усіх обставин та загального контексту порушення, причому компенсації нематеріальної шкоди слугують визнанням факту заподіяння моральної шкоди внаслідок порушення основоположних прав та відображають серйозність заподіяної шкоди, оскільки вид і розмір справедливої сатисфакції прямо залежить від важкості або серйозності порушення.

Для розгляду справи щодо присудження справедливої сатисфакції заявник має дотримуватись усіх процедурних правил, включаючи умови при-

йнятності, визначені статтею 35 ЄКПЛ, зокрема вимогу вичерпання всіх національних засобів правового захисту та дотримання чотиримісячного строку звернення з дати остаточного рішення на національному рівні [8, с. 25]. Заяви також не можуть бути анонімними чи ідентичними до вже розглянутих, або подані до іншого міжнародного органу без нових фактів. Суд оголошує індивідуальну заяву неприйнятною, якщо вона несумісна з положеннями Конвенції, явно необґрунтована, є зловживанням правом або якщо заявник не зазнав суттєвої шкоди.

Наступні елементи критерію справедливості – причинно-наслідковий зв'язок між порушенням гарантованих прав і моральною шкодою, необхідність та особливості кожної справи і конкретних обставин – умовно пов'язані із заявником; так, справедлива сатисфакція не може бути присуджена за шкоду, не пов'язану з порушеними правами, гарантованими ЄСПЛ. Принцип необхідності означає, що встановлення ЄСПЛ порушення не призводить до автоматичного присудження сатисфакції, і Суд надає її лише «за необхідності», як підтверджено у справі STRAN GREEK REFINERIES AND STRATIS ANDREADIS проти Греції, де також було враховано особливості справи, наприклад, минулий час від арбітражного рішення [8, с. 26]. Крім того, Суд враховує місцеві економічні обставини держави-відповідача, що прямо впливає на розмір грошової компенсації за моральну шкоду, оскільки економічний розвиток держав є різним, такий підхід, що випливає з принципу рівності, який вимагає не однакового, а відповідного ставлення, вважається справедливим, оскільки має на меті компенсацію, а не збагачення, і забезпечує однакове ставлення до жертв порушення Конвенції.

Варто також зауважити, що Суд може враховувати кількість звернень проти конкретної держави. Аналіз практики щодо невиконання рішень національних судів в Україні, свідчить про тенденцію до зменшення розміру компенсації, присудженої жертвам. Чим більше держава порушує конкретне право, що, попри невідповідність елементам критерію справедливості з погляду заявників, є об'єктивним фактом, тим більше впливає на вирішення справи разом із прецедентною практикою. Усі зазначені елементи критерію справедливості Суд враховує сукупно, перетворюючи філософське поняття справедливості на практичний інструмент.

Хоча Суд не підтверджує, але й не заперечує існування детальних таблиць або «шкали» для розрахунку моральної шкоди, посилаючись на вста-

новлення «шкали на справедливих принципах для присудження відшкодування», його підхід до присудження справедливої сатисфакції, який ґрунтується на принципах пропорційності та виключної судової дискреції, розрізняє випадки очевидної травми, болю, страждання, стресу, фрустрації, пониження, тощо та ситуації, коли публічне підтвердження завданої шкоди у рішенні є саме по собі належною формою відшкодування.

Суд може присудити компенсацію у вигляді символічної компенсації (рідкісна форма, часто на вимогу заявника про невелику суму), компенсації за потенційне порушення (де заявники перенесли страждання та стрес від питання, визнаного потенційним порушенням) або компенсації на розсуд Суду (основний вид, розраховується за власною ініціативою на основі таких критеріїв, як характер порушення та характер прав, розраховане у попередніх справах відшкодування, а також критерії, пов'язані з постраждалими особами, державами-відповідачами, колективними позовами або масовими порушеннями та загальним контекстом) [9].

Отже, процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування моральної шкоди зумовлені складністю доведення немайнових втрат, відсутністю чітких критеріїв їх оцінки та необхідністю індивідуального підходу до кожної справи. Судова практика України та ЄСПЛ свідчить про тенденцію до посилення ролі принципів справедливості, розумності та співмірності при визначенні розміру компенсації. Такий підхід забезпечує реальний захист порушених прав і сприяє утвердженню пріоритету людської гідності у правовій системі України.

Висновки. Незважаючи на конституційне закріплення права на відшкодування моральної шкоди та його деталізацію в ЦК України, головна проблема у цій сфері полягає у відсутності об'єктивного кількісного виміру немайнових втрат. Це істотно ускладнює процес доказування та визначення розміру компенсації, покладаючи вирішення цього питання майже повністю на розсуд суду, який спирається лише на загальні принципи розумності та справедливості. Хоча закон визначає чіткі юридичні передумови для відшкодування моральної шкоди – наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок і вину, – зміст самого зобов'язання щодо розміру компенсації залишається відносно невизначеним.

Водночас аналіз міжнародної практики Європейського суду з прав людини, який застосовує критерій справедливої сатисфакції, свідчить про

більш структурований та уніфікований підхід, заснований на принципах пропорційності, необхідності та узгодженості з прецедентною практикою Суду. Отже, практика ЄСПЛ формує певну систему критеріїв оцінки та присудження компенсації моральної шкоди, що фактично виступає орієнтиром для розрахунку справедливої суми. В Укра-

їні ж відсутність подібних універсальних критеріїв чи «шкал» зумовлює непередбачуваність судових рішень, створює ризики для правової визначеності та знижує ефективність захисту немайнових прав, що, у свою чергу, підкреслює потребу у гармонізації національного законодавства та судової практики з міжнародними стандартами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 5 жовтня 2025 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Андрухів О.І. Правовий зміст відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 507–509.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
4. Кройтор В.А., Сліпченко О.І. Розподіл обов'язків з доказування у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 171–179.
5. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 5 грудня 2022 року в справ № 214/7462/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108238968&red=1000032daa6653730ef45753cadbf0a27c39b6&d=5>.
6. Коваленко І.А., Наумович Н.Ю. Відшкодування моральної шкоди за цивільним законодавством України. *Progressive research in the modern world : 10 міжнар. наук.-практ. конф., Бостон, США. 22-24 червня 2023 р. Бостон, 2023*. С. 524–527.
7. Судова влада України. Особливості відшкодування моральної шкоди. URL: https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/knowledge_base/258152/.
8. Олійник Л.А. Критерій справедливості у практиці європейського суду з прав людини щодо відшкодування моральної шкоди. *Економіка та право*. 2024. № 4. С. 20–30.
9. Дослідження практики Європейського суду з прав людини про присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами: Проєкт Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні». 2023. URL: <https://rm.coe.int/study-just-satisfaction-art-41-echr-2023-uk/1680ae53aa>.

Кочина Олександра Сергіївна, Болдирева Вікторія Михайлівна, Москаленко Анжеліка Олександрівна **Процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування моральної шкоди**

У статті досліджено процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування моральної шкоди в цивільному судочинстві України. Автори підкреслюють, що моральна шкода є складним правовим явищем, оскільки не має об'єктивного кількісного виміру, а її оцінка базується на принципах розумності, справедливості та співмірності. Проаналізовано нормативно-правові засади відшкодування моральної шкоди, зокрема положення статей 23, 1168 Цивільного кодексу України, а також норми Цивільного процесуального кодексу, які регламентують подання та розгляд позовів. Звернено увагу на основні умови виникнення зобов'язання щодо компенсації моральної шкоди: наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок та вину заподіювача.

Висвітлено проблеми доказування моральних страждань і визначення їх розміру, зокрема складність об'єктивної оцінки нематеріальних втрат, розподіл тягаря доказування між сторонами, а також відсутність єдиних підходів до оцінювання розміру компенсації. Проаналізовано судову практику Верховного Суду, який поступово формує критерії визначення адекватної грошової компенсації залежно від тяжкості правопорушення, тривалості та інтенсивності страждань потерпілого. Окрему увагу приділено випадкам, коли компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від вини, зокрема у разі незаконного засудження чи дій органів влади.

Особливе значення приділено порівняльному аналізу із практикою Європейського суду з прав людини, який застосовує критерій справедливої сатисфакції відповідно до статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підкреслено, що ЄСПЛ виходить із принципів пропорційності, необхідності та справедливості, враховуючи обставини справи, ступінь порушення прав і місцеві економічні умови держави-відповідача. Такий підхід сприяє уніфікації практики визначення розміру відшкодування та забезпечує баланс між інтересами потерпілої особи і держави.

Зроблено висновок, що українське законодавство потребує подальшої гармонізації з міжнародними стандартами у сфері компенсації моральної шкоди. Відсутність єдиних методик і критеріїв оцінки призводить до непередбачуваності судових рішень і знижує ефективність захисту немайнових прав. Запровадження уніфікованих підходів до визначення розміру моральної шкоди, розроблення методичних рекомендацій і посилення ролі судової практики сприятиме підвищенню правової визначеності та забезпеченню справедливого відновлення порушених прав людини.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, справедлива сатисфакція, ЄСПЛ, компенсація, принцип справедливості.

Kochyna Oleksandra, Boldyreva Viktoriia, Moskalenko Anzhelika

Procedural Features of Consideration of Cases on Compensation for Moral Damage

The article examines the procedural features of considering cases on compensation for moral damage in the civil proceedings of Ukraine. The authors emphasize that moral damage is a complex legal phenomenon, as it lacks an objective quantitative measure, and its assessment is based on the principles of reasonableness, fairness, and proportionality. The normative and legal foundations of compensation for moral damage are analyzed, in particular the provisions of Articles 23 and 1168 of the Civil Code of Ukraine, as well as the norms of the Civil Procedure Code that regulate the submission and consideration of claims. Attention is drawn to the main conditions for the emergence of an obligation to compensate for moral damage: the existence of harm, the unlawfulness of the behavior, the causal link, and the fault of the wrongdoer.

The article highlights the problems of proving moral suffering and determining its amount, including the difficulty of objectively assessing non-material losses, the distribution of the burden of proof between the parties, and the lack of unified approaches to evaluating the amount of compensation. The judicial practice of the Supreme Court is analyzed, which gradually forms criteria for determining adequate monetary compensation depending on the severity of the offense, the duration, and the intensity of the victim's suffering. Particular attention is paid to cases where compensation for moral damage is made regardless of fault, in particular in cases of unlawful conviction or actions of public authorities.

Special attention is given to a comparative analysis with the practice of the European Court of Human Rights, which applies the criterion of "just satisfaction" in accordance with Article 41 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is emphasized that the ECtHR proceeds from the principles of proportionality, necessity, and fairness, taking into account the circumstances of the case, the degree of violation of rights, and the local economic conditions of the respondent state. Such an approach promotes the unification of practices for determining the amount of compensation and ensures a balance between the interests of the injured party and the state.

It is concluded that Ukrainian legislation requires further harmonization with international standards in the field of compensation for moral damage. The lack of unified methodologies and evaluation criteria leads to the unpredictability of court decisions and reduces the effectiveness of protection of non-property rights. The introduction of unified approaches to determining the amount of moral damage, the development of methodological recommendations, and the strengthening of the role of judicial practice will contribute to increasing legal certainty and ensuring fair restoration of violated human rights.

Key words: moral damage, compensation, just satisfaction, ECtHR, restitution, principle of fairness.

Дата надходження статті: 20.10.2025

Дата прийняття статті: 11.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

